

УДК 327.39(4-6ЄС)+327.39(477.87):339.92
DOI: 10.24144/2078-1431.2022.2(29).87-104

Олеся Бенчак,
кандидат соціологічних наук, доцент кафедри
міжнародних студій та суспільних комунікацій

Владислав Семаль,
студент 2 курсу ОС «Магістр»
факультету історії та міжнародних відносин
Ужгородського національного університету

РОЛЬ ЗАКАРПАТТЯ В ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Одним із пріоритетних зовнішньополітичних завдань України є налагодження партнерських відносин найвищого рівня із країнами, що мають стратегічне значення для нашої держави. Транскордонне співробітництво сприяє розвитку добросусідських відносин між державами, вирішенню політичних, економічних і соціальних питань, є успішним інструментом для досягнення порозуміння між народами. У сучасних умовах міждержавних відносин України з рядом сусідніх держав об'єктивно зростає роль прикордонних регіонів у налагодженні міжнародної співпраці. 23 червня лідери 27 країн-членів ЄС ухвалили рішення про надання Україні статусу кандидата на членство в ЄС, яке відкрило більше можливостей подальшого євроінтеграційного курсу держави. У контексті вищесказаного ключову функцію приділено Закарпаттю, яке завдяки унікальному географічному розташуванню, відіграє провідну роль в імplementації української політики європейської інтеграції.

Ключові слова: європейська інтеграція, транскордонне співробітництво, Європейський Союз, Карпатський єврорегіон, ЄОТС «Туса», спеціальна економічна зона.

One of the priority foreign policy tasks of Ukraine is the establishment of partnership relations of the highest level with countries of strategic importance for our state. Cross-border cooperation contributes to the development of good-neighborly relations between states, the resolution of political, economic and social issues, and is a successful tool for achieving understanding between peoples. In the modern conditions of Ukraine's interstate relations with a number of neighboring states, the role of border regions in establishing international cooperation is objectively increasing. On June 23, the leaders of 27 EU member states adopted a decision to grant Ukraine the status of a candidate for EU membership, which opened up more opportunities for the country's further European integration course. In the context of the above, a key function is assigned to Transcarpathia, which, thanks to its unique geographical location, plays a leading role in the implementation of the Ukrainian policy of European integration.

Key words: European integration, cross-border cooperation, European Union, Carpathian Euroregion, EUTC «Tusa», special economic zone.

Інтеграція до європейського цивілізаційного простору – визначальний пріоритет української держави. Україна активно рухалась шляхом європейської інтеграції з 2014 року, підписавши Угоду про Асоціацію з Європейським Союзом. За останні 8 років було впроваджено чимало євроінтеграційних реформ, попри фактичний стан війни, у якому Україна перебувала весь цей час, що зменшувало здатність держави до проведення таких реформ. У лютому 2022 року Росія здійснила повномасштабний напад на Україну, розпочавши перше відкрите воєнне протистояння між державами у Європі з часів Другої світової війни. Рух України до ЄС і НАТО – головна причина і мотив агресії Кремля. Очільники Росії усвідомлюють, що успішна євроінтеграція України означає послаблення геополітичних позицій російської держави, є загрозою для правлячого режиму, його євразійського інтеграційного курсу. Реагуючи на загрозу українській державі, Президент України Володимир Зеленський подав заявку про вступ до Європейського Союзу 28 лютого 2022 року, активізувавши таким чином процес європейської інтеграції в державі. 23 червня Європейська Рада надала Україні статус кандидата у члени ЄС [1]. Це політичний сигнал, зокрема для Росії, що європейський шлях розвитку України підтримує світ. Статус кандидата у члени Європейського Союзу також значно прискорить процес входження нашої держави на внутрішній ринок ЄС, сприятиме формуванню спільних енергетичних та цифрового ринків, подальшій лібералізації торгівлі, зближенню в митній і транспортній сферах.

Реалізація євроінтеграційних процесів для України полягає не тільки у вступі до Європейського Союзу, а перш за все, у наближенні рівня життя українського населення до рівня життя громадян Євросоюзу, збереженні та зміцненні української ідентичності, посиленні геополітичних позицій України.

Одним із основних завдань нашої держави на сучасному етапі є імплементація (від англ. to implementation, від лат. impleo – здійснення, впровадження в життя) європейських цінностей в український соціальний простір. Суть такого процесу полягає у фактичній реалізації Україною взятих на себе міжнародно-правових зобов'язань через сукупність цілеспрямованих організаційно-правових та інституційних заходів, дотримання принципів та ідей, прописаних у документах, які б відповідали вимогам часу та очікуванням кожної людини мати гідне життя й забезпечені державою права та свободи [2].

У рамках регіональної політики європейських країн приділяється значна увага фінансуванню в рамках транскордонного співробітництва. Тоді як аналіз процесів регіонального розвитку України констатує наявність негативних тенденцій, зокрема існує ряд проблем, які стоять на шляху розвитку транскордонного співробітництва: законодавча неузгодженість, недостатність повноважень органів регіональної влади та нерозвиненість інституцій цього виду співробітництва, відсутність ефективного фінансового механізму реалізації програм прикордонних регіонів держав-сусідів. Тому вивчення позитивного досвіду й переваг цього співробітництва, а також проблем та перешкод на його шляху є особливо цінним. Загальний

інтерес всіх держав полягає в тому, щоб прикордонні території встановлювали й підтримували між собою партнерські відносини і тим самим сприяли розвитку дружніх міждержавних зв'язків. Уряди і місцева влада цих країн зацікавлені у використанні фінансових ресурсів Європейського Союзу для найшвидшого вирішення проблем бідності, зайнятості, вирівнювання рівнів розвитку регіонів. У свою чергу, ЄС прагне до того, щоб прикордонні території сусідніх держав були продовженням європейської зони стабільності й добробуту, оскільки тільки на цій основі можна забезпечити безпеку його нових східних рубежів від нелегальної міграції, контрабанди, екологічних катастроф [19].

Історично так склалося, що Закарпаття знаходиться в центрі Європи, тому для нас європейський вектор зовнішньої політики держави є надзвичайно важливим. Вже упродовж багатьох років добросусідські відносини об'єднують Закарпаття і регіони Словаччини, Угорщини, Румунії та Польщі. Таке транскордонне співробітництво є важливим «містком» в імplementації української політики європейської інтеграції. Основними інструментами реалізації цього «містка», зокрема, ми бачимо через ефективну діяльність Карпатського єврорегіону, спеціальної економічної зони (СЄЗ) «Закарпаття» та ЄОТС «Тиса».

Міжнародна асоціація «Карпатський єврорегіон». Майже 30 років тому – 14 лютого 1993 року – було створено Міжнародну асоціацію «Карпатський єврорегіон» – перший єврорегіон, заснований у Центральній-Східній Європі за участі України, та важливий інституційний інструмент євроінтеграції нашої держави надалі. Саме тоді міністри закордонних справ України, Польщі та Угорщини підписали у м. Дебрецен (Угорщина) Декларацію про співробітництво населення, яке проживає в Карпатському регіоні. Документ зафіксував підтримку урядами цих країн бажання органів самоврядування і місцевої адміністрації в регіоні Карпатських гір і річки Тиса створити «Карпатський єврорегіон» як структуру для довгострокового співробітництва між його учасниками. Згодом до складу асоціації ввійшли прикордонні адміністративні одиниці п'яти держав – Польщі, Словаччини, Угорщини, України та Румунії.

Основне завдання єврорегіону полягало у підвищенні рівня життя населення його території, збереженні миру, сприянні добросусідським відносинам по обидві сторони кордонів, зменшенні ефекту ізоляції на кордонах, забезпеченні їх прозорості. На початку він мав власний бюджет, який включав кошти регіональних та місцевих органів влади, а також закордонних спонсорів, зокрема Фонду братів Рокфеллерів, Інституту досліджень «Схід – Захід», Карпатського фонду розвитку.

На думку ужгородських науковців, на цей час Карпатський єврорегіон – форма транскордонного співробітництва, що виконує три основні функції: практичну, комунікаційну та геополітичну. Та організаційна структура Карпатського єврорегіону, у якій він був створений і в якій продовжує існувати до цього часу, визначалася потребами виконання головним чином геополітичної і комунікаційної функцій. Можна з упевненістю констатувати, що ця місія ним успішно виконана. Те, що між державами в

цьому регіоні сьогодні існують такі дружні й конструктивні відносини, є й певна заслуга Карпатського єврорегіону. Одна із головних причин кризи Карпатського єврорегіону - серйозні геополітичні зміни, що відбулися в Європі, зокрема розширення Європейського Союзу на Схід, а у зв'язку із цим – перегрупування функцій, висунення на перший план прагматичної функції транскордонного співробітництва [3].

Згідно з твердженням С. Устича (саме він був серед ініціаторів створення Карпатського єврорегіону і став першим головою його ради від України) та його колег, Інститут транскордонного співробітництва (м.Ужгород, Україна) активно працює над віднайденням способу активізації роботи, ефективної реанімації Карпатського єврорегіону. Зокрема, завершується робота зі створення «Моделі реструктуризації та оптимізації діяльності Карпатського єврорегіону», що включає три основні функціональні блоки: інструментальний, фінансовий, організаційний.

Формула успіху цієї моделі: ефективне управління, диверсифіковані фінансові інструменти, макрополітичний лобінг. На думку С. Устича, в разі практичної реалізації такої моделі можна досягнути суттєвої оптимізації діяльності Карпатського єврорегіону, забезпечити добрі перспективи його майбутнього розвитку [3].

В. Приходько та В. Бобрик вважають, що сьогодні пріоритетним напрямом є перетворення його на новий європейський мегареґіон, який буде активно просувати себе в Європейському Союзі з новими цілями. Тому пропонує напрями реалізації міжнародного економічного та науково-технічного співробітництва в контексті стратегічних перспектив сталого розвитку транскордонних територій Карпатського регіону, що засновані на таких пріоритетах: підтримка євроатлантичної інтеграції України; гармонійний розвиток людських ресурсів; підвищення доступності, розвиток системи громадського транспорту на території Карпатського Єврорегіону і зменшення ізольованості транспортно географічної ситуації; створення конкурентної економічної структури в рамках єврорегіону; поліпшення в галузі охорони навколишнього середовища та охорони природи; комплексний розвиток туризму на території Карпатського Єврорегіону; розвиток охорони здоров'я, соціального та культурного середовища; подальше зміцнення зовнішніх зв'язків та підготовка до прийняття підтримки Європейського Союзу [4].

В. Химинець вважає, що діяльність Міжнародної асоціації «Карпатський єврорегіон» потрібно розглядати як перспективний інструмент реалізації євроінтеграційних планів України. Настав час рішуче заявити про наміри України та виявити здатність до швидкого здійснення реформ.

На думку В. Химинця та інших науковців, в сучасних умовах важлива зміна підходів до реалізації складових потенціалу розвитку прикордонних регіонів, яка передбачає відмову від сприйняття інструментів транскордонного співробітництва виключно як джерела залучення фінансових ресурсів. Для цього потрібно утвердити підхід, відповідно до якого інструменти транскордонного співробітництва сприймаються як форма поглиблення економічних та гуманітарних зв'язків між регіонами України та ЄС, встановити партнерства між ними, а єврорегіони виконуватимуть

роль своєрідних «провідників» євроінтеграційних перетворень та впровадження європейських цінностей у сферах урядування, господарства, міжкультурної взаємодії [5].

Єврорегіон із соціологічної перспективи пропонуємо розуміти, перш за все, як прикордонні спільноти, у межах яких суб'єкти різного рівня (індивідуальні, групові, інституційні) взаємодіють у сфері економіки, культури, освіти, транспорту, екології та які створюються на основі принципів субсидіарності – посилення регіонального і локального рівня управління через перенесення компетенції на максимально низький адміністративний рівень. Основною метою створення єврорегіонів є об'єднання зусиль прикордонних територій (місцевих органів влади) для оптимізації розвитку в соціально-економічній сфері та поліпшення життя населення цих територій. Напрями діяльності єврорегіонів є різноманітними. Це, зокрема: розширення співпраці регіональної влади і місцевого самоврядування; збереження спільної культурної спадщини, організація культурного обміну; розвиток співробітництва у сфері освіти; реалізація спільних заходів з охорони природи прикордонних територій; розробка спільних проєктів розвитку транспортної інфраструктури; узгодження планів розвитку регіонів та розробка загальних стратегій.

Отже, Карпатський єврорегіон сприяє формуванню взаєморозуміння та довіри між державами, які туди входять, долає наслідки складного історичного минулого, які існували століттями. Стратегія сталого розвитку, реалізована п'ятьма країнами єврорегіону, створила нову структуру, яка розвивається, реагуючи на нові виклики мінливого середовища, породжує нові проєкти, що націлені на майбутнє та на посилення інтеграційних процесів. Кожна з країн Карпатського єврорегіону має власні економічні, політичні та національні інтереси. Глобалізація та економічна інтеграція в Карпатському єврорегіоні істотно впливають на розвиток регіональної інноваційної системи та допомагають Україні інтегруватися до Європейського Союзу.

Спеціальна економічна зона (СЕЗ) «Закарпаття». Упродовж декількох років все частіше обговорюється питання про надання Закарпаттю статусу вільної економічної зони або ж відновлення тих пільг, які існували в Спеціальній економічній зоні «Закарпаття» з моменту її заснування й до 2005 року. Це закономірно, зважаючи на європейський вектор розвитку нашої країни, який став незворотним після підписання Угоди про асоціацію між Україною і Європейським Союзом, а також після того, як 23 червня 2022 року Україна отримала статус кандидата у члени Європейського Союзу. Надання бізнесу, зокрема іноземному, сприятливих умов для господарювання, вважає науковець В.Панов, могло б стати драйвером економічної інтеграції України в ЄС, поліпшило б ситуацію на ринку праці, стимулювало б надходження іноземної валюти у вигляді інвестицій – з огляду на ті позитивні зрушення, які відбулися в економіці області на початку 2000 років [6].

Як відомо, у березні 2001 року Верховна Рада України ухвалила Закон № 2322-III «Про спеціальну економічну зону «Закарпаття». Головною

метою створення СЕЗ «Закарпаття» було подолання депресивного стану районів, міст, сіл, селищ області з несприятливими соціально-економічними та екологічними умовами розвитку, а також залучення інвестицій в економіку, створення нових робочих місць та сучасної виробничої і транспортної інфраструктури в регіоні. Закон гарантував спеціальні сприятливі умови роботи підприємств упродовж 30 років, зокрема, податкові пільги (ПДВ за ставкою 20%, оподаткування доходів нерезидентів у 2/3 ставок оподаткування, звільнення від сплати зборів до Державного інноваційного фонду) [7].

На успішний розвиток реалізації проекту СЕЗ «Закарпаття» поклали великі надії не тільки місцеве населення, а й вітчизняний бізнес та іноземні інвестори, оскільки зручне географічне розташування СЕЗ «Закарпаття» поблизу кордонів з Угорщиною, Словаччиною, Польщею та Румунією принципово відрізняє та надає суттєві переваги бізнесу у порівнянні з іншими аналогічними територіями.

Протягом 2001-2004 року Закарпатська область змогла залучити 130 мільйонів доларів прямих іноземних інвестицій та створити понад 19 000 робочих місць. Тільки за один 2004 рік область залучила 62,7 млн дол. США. Зовнішньоторговельний оборот області зріс з 342 млн дол. США у 2002 році до 1,3 млрд дол. США у 2005 році, – зазначає Володимир Панов [7].

Лише за перші три роки існування СЕЗ «Закарпаття» було реконструйовано більше 30 місцевих підприємств, серед яких ТОВ «Хенкель – Ужгород», ТОВ «Грін Рей Закарпаття», СП ТОВ «ФЕМ-Інвест», ЗАТ «Берегівський радіозавод», ПАТ «Мукачівський завод «Точприлад», ТОВ «Стен Ltd» та інші. Працювати в область прийшли такі всесвітньовідомі корпорації як Škoda Auto, Концерн Volkswagen AG, Корпорація Yazaki, Концерн Audi AG, Джейбіл Сьоркіт Юкрейн Лімітед. Завдяки такій активізації бізнесу суттєво поліпшилась ситуація з вирішення найбільш болючого для регіону питання – створення нових робочих місць. Так, вже вкінці 2004 року було створено понад 19 000 робочих місць, при мінімальній вартості його створення – 20 000 євро [8].

Проте в 2005 році інвестори СЕЗ «Закарпаття» зіткнулись із проблемою невиконання державою своїх зобов'язань із забезпечення гарантій інвесторам. У результаті прийняття Закону України «Про державний бюджет на 2005 рік» було скасовано всі пільги для суб'єктів господарської діяльності СЕЗ «Закарпаття». Починаючи з 2005 року, в області не зареєстровано жодного інвестиційного проекту. Україна та Закарпаття втратили можливість отримати задекларовані інвестиції в розмірі 1,2 млрд дол. США. Потенційні іноземні інвестори з великим капіталом надали перевагу інвестуванню в сусідні – Угорщину, Словаччину, Польщу та Румунію із більш стабільним й передбачуваним нормативно-правовим режимом.

Депутати Закарпатської обласної ради на пленарному засіданні другої сесії VIII скликання 25 лютого 2021 року звернулися до Президента України, Верховної Ради України, Прем'єр-міністра України, народних депутатів України від Закарпатської області з проханням вжити заходів щодо відновлення спеціальної економічної зони «Закарпаття», запрова-

дженої на основі Закону України від 22 березня 2001 року № 2322-III «Про спеціальну економічну зону «Закарпаття» [9].

Як зазначає О. Єгорова, функціонування СЕЗ «Закарпаття» стало найбільш успішним прикладом взаємодії із зовнішніми інвесторами [10]. На її думку, Україна є чи не єдиним негативним прикладом використання такого надзвичайно ефективного інструменту як СЕЗ; вирішальними чинниками такого стану справ були непослідовність державної політики, заполітизованість підходів до цього економічного інструментарію, волюнтаризм політичних еліт [10]. Як наслідок, цей успішний в усьому світі інструмент економічного зростання був значною мірою дискредитований в очах як частини еліт нашої країни, так і закордонних інвесторів та партнерів України.

Для успішного функціонування СЕЗ необхідно: 1) розробити й прийняти чітку законодавчу і нормативну базу, яка б відповідала всім міжнародним вимогам, що виставляються до такого роду зон; 2) організувати вільну економічну зону на обмеженій території, що виключає можливість порушення принципу єдиного економічного простору держави; 3) взаємну економічну зацікавленість усіх сторін, що беруть участь у процесі створення і функціонування таких спеціальних зон; 4) можливість (і прагнення) державних органів направляти значні бюджетні засоби для формування інфраструктури вільної економічної зони, з розумінням того, що реальний ефект для держави може бути отриманий лише у перспективі; 5) надати іноземним і українським інвесторам кращі умови для ведення господарської діяльності, ніж ті, які вони мають за кордоном і на решті території України [11].

Отже, Закарпаття з унікальними транскордонними можливостями може стати каталізатором економічної євроінтеграції нашої країни. Але найперше потрібно повернути довіру інвесторів, які повірили в Україну та інвестували в українську економіку.

Транскордонне та міжрегіональне співробітництво Закарпатської області. Сьогодні транскордонне співробітництво в Україні стає одним із важливих напрямів європейської інтеграції, що здійснюється на регіональному рівні. На думку Дмитра Тужанського, директора Інституту Центральноєвропейської Стратегії, Закарпаття могло б бути головним регіональним плацдармом України для європейської та євроатлантичної інтеграції. Цей регіон найпізніше з усіх інших став частиною Радянського Союзу і найменше часу перебував під тоталітарним радянським гнітом. Натомість лише протягом ХХ століття Закарпаття перебувало у складі Австро-Угорської монархії, Чехословаччини та Угорщини. У межах Закарпатської області є державний кордон відразу з 4-ма країнами ЄС і НАТО, а з Ужгорода ближче до понад десяти європейських столиць, ніж до Києва. Завдяки історичній мультикультурності та поліетнічності Закарпаття, цей регіон є ідеальним місцем для міжкультурного діалогу та згуртованості, що є одним із стовпів Європейського Союзу. Незважаючи на еміграцію з регіону, чимало місцевих мешканців їздять до ЄС винятково на заробітки, щоразу повертаючись до України не тільки із зароблени-

ми грошима, а із й отриманим досвідом роботи та життя за стандартами ЄС. При цьому Закарпатська область є регіоном активних міжнародних контактів: тут працюють два консульства Угорщини, по одному консульству Словаччини та Румунії, три почесних консули (Чехії, Словаччини та Литви), відновлено роботу представництва МЗС України. В основі Євросоюзу лежить торгівля, а Закарпаття в останні роки є лідером серед регіонів України за часткою експорту товарів до ЄС, яка незмінно складає понад 90%, що вище за інші західноукраїнські області, тобто йдеться про постійні тісні міжнародні ділові контакти в регіоні [12].

Участь України в імплементації Стратегії Європейського Союзу для Дунайського регіону, ініціативи створення нової макрорегіональної Стратегії Європейського Союзу для Карпатського регіону, програм підтримки в рамках нового фінансового інструменту «Сусідство, розвиток і міжнародне співробітництво» (NDICI) зумовлює необхідність реалізації відповідних заходів на території Закарпатської області та свідчить про прагнення прикордонних регіонів п'яти держав - членів ЄС і України спільно вирішувати транскордонні проблеми.

Закарпатська обласна рада 17 грудня 2020 року прийняла рішення, яким затвердила Програму розвитку транскордонного співробітництва Закарпатської області на 2021 – 2027 роки. Метою Програми є прискорення процесів соціально-економічного розвитку Закарпатської області шляхом формування добросусідських відносин з країнами-членами Європейського Союзу та іншими іноземними державами в економічній, соціальній, науковій, технологічній, екологічній, культурній та туристичній сферах, здійснення євроінтеграційних заходів на регіональному рівні, співфінансування проектів, що реалізуються на території Закарпатської області, із залученням міжнародної технічної допомоги [13].

Транскордонне співробітництво проявляється через комунікацію і поглиблення контактів між органами влади та неурядовим сектором, взаємні візити офіційних делегацій та укладення партнерських угод з метою подальшого залучення інвестицій у розвиток краю, розвитку туризму, співпраці у гуманітарній сфері.

Наразі укладено 37 міжрегіональних угод про співпрацю між Закарпатською обласною радою, Закарпатською ОДА та регіонами іноземних держав, а також близько 300 договорів, угод, меморандумів про співробітництво між органами самоврядування області та закордонними партнерами, закладами освіти і науки, культури тощо. Реалізація положень цих партнерських угод наразі можлива у тому числі й шляхом використання такого інструменту, як залучення міжнародної технічної допомоги.

Закарпатська область – єдина з усіх регіонів України, яка має можливість брати участь у всіх чотирьох програмах транскордонної співпраці з ЄС, які фінансуються Євросоюзом [14]. Це дає можливість шляхом міжрегіональної співпраці залучити додаткові кошти у розвиток регіону у таких сферах, як туризм, культура та збереження історичної спадщини, охорона здоров'я, запобігання надзвичайних ситуацій, поліпшення прикордонної інфраструктури. Зокрема, в рамках програми «Польща – Білорусь – Укра-

їна» в області реалізується 16 проєктів на суму для Закарпатської області близько 6,7 млн євро; в рамках програми «Румунія – Україна» в області реалізується 13 проєктів за участі 14 партнерів із Закарпаття на суму для області близько 3 млн євро; в рамках програми «Угорщина – Словаччина – Румунія – Україна» уже впроваджується 40 проєктів на суму для Закарпаття близько 10 млн євро, а також 26 проєктів, які пройшли третій конкурсний відбір, наразі звершується процес підписання грантових контрактів; в рамках Дунайської транснаціональної програми реалізується 5 проєктів на суму для Закарпаття понад 100 тис. євро. [15]. Водночас організаціями та установами області впроваджуються проєкти, які фінансуються в рамках Норвезького фінансового механізму, Вишеградського фонду, Міжнародного фонду «Відродження», USAID, Еразмус +, Горизонт 2020 та багато інших.

Серед пріоритетних і важливих завдань у діяльності органів місцевого самоврядування є розвиток міжрегіональної співпраці із суміжними регіонами країн-сусідів. Така співпраця тією чи іншою мірою підпорядкована євроінтеграційним завданням, у тому числі регіональній політиці нашої держави у сфері транскордонного співробітництва, що визначено Державною програмою розвитку транскордонного співробітництва на 2021 – 2027 роки (затверджена 14 квітня 2021 року) [16].

Учасниками транскордонної співпраці між Україною та Словаччиною виступають Закарпатська область (Україна) та Пряшів і Кошице (Словаччина). В умовах розвитку Закарпатської області транскордонне співробітництво є дієвим інструментом європейської інтеграції, зміцнення міждержавних відносин та вирішення регіональних проблем, зокрема шляхом активної участі територіальних громад прикордонних держав у співпраці з сусідами. Зокрема, Програма розвитку транскордонного співробітництва Закарпатської області на 2021 – 2027 роки в контексті посилення українсько-словацького співробітництва визначає ряд заходів між сусідніми прикордонними регіонами України та Словацької Республіки, зокрема проведення Днів сусідства на українсько-словацькому кордоні; укладення договорів про двостороннє співробітництво з питань соціально-економічного розвитку; обмін досвідом між регіональними організаціями та організаціями міст Кошице та Пряшів, що надають реабілітаційні послуги дітям-інвалідам; здійснення заходів з відкриття перспективних пунктів пропуску та відновлення діючих на україно-словацькій ділянці державного кордону: Соломоново – Чіерна, Забрідь – Улич, Сторожниця – Загор, Паладь-Комарівці – Руське, Оноківці – Петрово, поглиблення транскордонного співробітництва в галузі освіти, охорони здоров'я та соціального захисту; забезпечення співфінансування проєктів, що реалізуються на території Закарпатської області із залученням міжнародної технічної допомоги [13].

На міжрегіональному рівні між Закарпатською областю та прикордонними краями Словацької Республіки укладено також ряд важливих двосторонніх угод, реалізація яких сприяє активізації транскордонного співробітництва між цими регіонами, а саме: 1) Угода про співробітни-

цтво між Закарпатською областю України та Пряшівським самоврядним краєм Словацької Республіки – підписана 15 березня 2005 року, 2) Меморандум про співпрацю між Закарпатською областю України та Кошицьким самоврядним краєм Словацької Республіки – підписаний 13 травня 2006 року, 3) Угода про торговельно-економічне, наукове-технічне та культурне співробітництво між Закарпатською областю України і Кошицьким самоврядним краєм Словацької Республіки – підписана 24 листопада 2006 року. Щороку на українсько-словацькому кордоні в межах Закарпатської області та регіонів Словацької Республіки проводяться Дні добросусідства, метою яких є досягнення кращих результатів у сфері двосторонніх відносин, створення простору для розвитку співробітництва між громадами та зростання ділової активності. 18 травня 2019 року в селі Убля Пряшівського краю Словацької Республіки відбулася 18-а щорічна міжнародна зустріч «День українсько-словацького добросусідства – 2019». В рамках заходу відбулося підписання Виконавчого протоколу до Меморандуму про співробітництво між Пряшівським самоврядним краєм, Закарпатською облдержадміністрацією, Закарпатською обласною радою на період з травня 2019 року по травень 2020 року. Аналогічний документ про співпрацю було підписано також із Кошицьким самоврядним краєм.

До складу українсько-угорського транскордонного регіону входять Закарпатська область України та область Саболч-Сатмар-Берег Угорщини. У рамках Програми розвитку транскордонного співробітництва Закарпатської області на 2021 – 2027 роки співробітництво між Закарпатською областю та прикордонними районами Угорщини здійснюється за такими напрямками: сприяння укладенню договорів про двостороннє співробітництво з питань соціально-економічного розвитку; впровадження кластерної моделі розвитку туризму шляхом налагодження взаємозв'язків між компаніями та інституціями, що географічно зосереджені у транскордонному регіоні Саболч-Сатмар-Березької області Угорщини; проведення міжнародних культурних заходів, Днів добросусідства; поглиблення транскордонного співробітництва в галузі освіти, охорони здоров'я та соціального захисту; розбудова пунктів пропуску та прикордонної інфраструктури: на україно-угорській ділянці державного кордону: Велика Паладь – Нодьгодош, Дийда – Берегдароц, Тісосентмартон – Соловка, Бадалово – Тарпа; удосконалення протипаводкового захисту та управління водними ресурсами в басейні Верхньої Тиси на українсько-угорських прикордонних водах, у тому числі: реконструкція правобережної дамби р. Тиса на ділянці сіл Вари – Бадалово; реконструкція системи магістральних каналів Сипа та Верке з метою обводнення спільної Беретівської меліоративної системи; регулювання каналу Чаронда – Латориця в Ужгородському районі; будівництво акумулюючого польдера між селами Вари – Четфалва; будівництво підпірної споруди на р. Тиса біля с. Теково; будівництво акумулюючого польдера біля смт Вилок; розроблення нових транскордонних туристичних маршрутів в українській частині Дунайського регіону, розвиток гастротуризму, проведення спільних наукових досліджень та обміну досвідом з науковими установами країн Дунайського регіону, забезпечен-

ня співфінансування проєктів, що реалізуються на території Закарпатської області із залученням міжнародної технічної допомоги [13].

Закарпатська область з регіонами Угорщини наразі співпрацює в рамках таких міжнародних документів: 1) Рамкова Угода між Закарпатською обласною державною адміністрацією та Загальними Зборами Саболч-Сатмар-Березької області про торговельно-економічне, науково-технічне та культурне співробітництво від 24 червня 2006 року, 2) Рамкова Угода між Закарпатською обласною радою (Україна) та органом самоврядування області Гевеш (Угорська Республіка) про торговельно-економічне, науково-технічне та культурне співробітництво від 24 березня 2009 року, 3) Угода про співробітництво між Закарпатською обласною радою та самоврядуванням Боршод-Абауй-Земплен від 28 вересня 2011 року, 4) Угода про співробітництво між Закарпатською обласною радою України та самоврядуванням Бач-Кішкун медье Угорщини від 14 травня 2019 року, 5) Програма розвитку співробітництва між Закарпатською областю (Україна) та областю Боршод-Абауй-Земплен (Угорщина) на 2022-2024 роки від 02 серпня 2022 року. З метою активізації транскордонного співробітництва, встановлення і поглиблення економічних, соціальних, науково-технічних, екологічних, культурних та інших відносин депутати Закарпатської обласної ради 24 червня 2021 року прийняли рішення №279 «Про встановлення партнерських відносин між Закарпатською обласною радою (Україна) та Загальними зборами області Саболч-Сатмар-Берг (Угорщина)» [17].

На цей час діє 141 укладена угода про співробітництво між органами місцевого самоврядування Закарпатської області та Угорщини. Це свідчить про тісну співпрацю та позитивно відображається на реалізації спільних проєктів і заходів у гуманітарно-економічній сфері життя населення прикордонних територій. Водночас двостороння співпраця відбувається на рівні міжгалузевих угод з угорськими партнерами у сфері освіти, культури, охорони здоров'я, архівної справи.

У світлі адміністративно-територіальної реформи, яка наразі відбувається в Україні, а також з метою виходу на новий рівень співпраці в контексті підготовки до участі у міжнародних проєктах в рамках програми Interreg NEXT 2021-2027 у смт Солотвино 17 червня 2021 року укладено Угоду про міжрегіональне співробітництво між Закарпатською обласною радою та Загальними Зборами Саболч-Сатмар-Березької області.

Успішним прикладом співпраці із регіоном Саболч-Сатмар-Берг є об'єднання ЄОТС ТИСА, до складу якого увійшли область Саболч-Сатмар-Берг (Угорщина), місто Кішварда (Угорщина) та Закарпатська область. Угоду про утворення такого об'єднання було укладено у жовтні 2015 року, а торік ця організація отримала позитивні рішення щодо реалізації двох великих інфраструктурних проєктів в рамках Європейського інструменту сусідства вартістю понад 5,5 млн євро. Водночас діяльність ЄОТС ТИСА всебічно підтримується Урядом Угорщини. ЄОТС створює додаткові можливості для прикордонних територій щодо поліпшення надання послуг та впровадження інфраструктурних змін у всіх галузях – економі-

ки, охорони здоров'я, освіти, екології, розвитку туризму, транспорту і до-ріг передусім шляхом технічної та фінансової допомоги ЄС [18].

Міжрегіональне співробітництво прикордонних територій України та Республіки Польща є надзвичайно важливим з огляду на комплекс об-ставин, пов'язаних з сучасними інтеграційними процесами і слугує прак-тичним механізмом впровадження європейських стандартів на регіональ-ному та місцевому рівнях. Транскордонні спільні зусилля з Республікою Польща мають на меті: здійснення заходів з відкриття перспективних пунктів пропуску на українсько-польській ділянці державного кордону: Лубня – Волосате, поглиблення транскордонного співробітництва в галузі освіти, охорони здоров'я та соціального захисту; розширення транскор-донного партнерства з Республікою Польщі в рамках нової Макрорегіо-нальної стратегії ЄС для Карпатського регіону з метою реалізації спіль-них туристичних і культурних проєктів, поглиблення транскордонного співробітництва через упровадження кластерної моделі розвитку туризму шляхом налагодження взаємозв'язків між компаніями та інституціями, що географічно зосереджені у транскордонному регіоні повітів Підкар-патського та Люблінського воєводства Республіки Польща [13].

З метою розвитку добросусідських відносин укладено такі документи: 1) Угода між Закарпатською обласною державною адміністрацією Укра-їни та Підкарпатським воєводством Республіки Польща про транскор-донне співробітництво від 21 червня 2002 року; 2) Протокол намірів щодо спільної транскордонної стратегії міжрегіонального співробітництва між Волинською, Закарпатською, Львівською областями України та Люблін-ським і Підкарпатськими воєводствами Республіки Польща від 06 жовтня 2005 року; 3) Лист про наміри між Закарпатською обласною державною адміністрацією та Підкарпатським воєводством Республіки Польща від 14 вересня 2018 року (с. Лютовиська, Польща).

Упродовж останніх років завдяки спільній реалізації транскордонних проєктів, встановленню партнерських стосунків між органами місцево-го самоврядування, проведенню в області низки заходів за участі органів виконавчої влади, неурядових організацій та громадськості, присвячених збереженню історичної спадщини, промоції польської та української культур, транскордонні зв'язки Закарпатської області та Підкарпатського воєводства набули значного розвитку.

Транскордонне співробітництво з Румунією має на меті: здійснення заходів з відкриття перспективних пунктів пропуску та відновлення функ-ціонування існуючих на українсько-румунській ділянці державного кор-дону: Біла Церква – Сігету Мармаціей, Хижа – Тарна Маре; упровадження кластерної моделі розвитку туризму шляхом налагодження взаємозв'яз-ків між компаніями та інституціями, що географічно зосереджені у тран-скордонному регіоні повітів Сату-Маре і Марамуреш Румунії; поглиблен-ня транскордонного співробітництва в галузі освіти, охорони здоров'я та соціального захисту; розбудова пунктів пропуску та прикордонної інфра-структури на державному кордоні України та Румунії; здійснення заходів із захисту навколишнього середовища в тому числі проведення оцінки

ризиків та мінімізації негативних наслідків впливу виробничої діяльності на соляних рудниках у смт. Солотвино Тячівського району Закарпатської області на навколишнє природне середовище, розв'язання загальних проблем щодо створення спільної системи поводження з відходами; реалізація Комплексної схеми стабілізації р. Тиса на українсько-румунській прикордонній ділянці, у тому числі: будівництво та реконструкція берегоукріплень загальною довжиною 6,7 км; будівництво та реконструкція дамб загальною довжиною 12 кілометрів [13].

Між Закарпатською областю та регіонами Румунії підписано: 1) Угоду про міжрегіональне співробітництво між Закарпатською областю України та повітом Марамуреш Республіки Румунія, 2) Протокол намірів про співробітництво між Повітовою Радою Марамуреш (Румунія) та Закарпатською обласною державною адміністрацією (Україна), 3) Угоду про економічне, комерційне, науково-технічне та культурне співробітництво між повітом Сату-Маре (Румунія) та Закарпатською областю (Україна). Щороку, до періоду введення карантинних обмежень, із повітами Сату-Маре і Марамуреш проводились Дні добросусідства на українсько-румунському кордоні із одночасним підписанням Програми спільних дій. З того часу спільні масові заходи з партнерськими регіонами майже не проводились у зв'язку із запровадженням карантинних обмежень.

Співпраця Закарпатської області з Краєм Височина ґрунтується на засадах, задекларованих у Договорі про співробітництво між Закарпатською областю України та краєм Височина Чеської Республіки, підписаному 28 лютого 2008 року та Додатковій Угоді до Договору про співробітництво між Закарпатською областю (Україна) та краєм Височина (Чеська Республіка) від 16 березня 2012 року.

Співробітництво з Пардубицьким краєм проводиться на основі Меморандуму про поглиблення співпраці між Закарпатською обласною радою (Україна) та Пардубицьким краєм (Чеська Республіка) від жовтня 2015 року. Співпраця Краю Височина, Пардубицького краю та Закарпатської області України упродовж 14 років є дуже активною й успішною, завдяки чому було реалізовано низку важливих для області проектів у рамках різноманітних програм у галузі освіти, охорони здоров'я, соціальної сфери, туризму, культури, правоохоронної діяльності, а також налагодженні тісної співпраці між організаціями, установами, містами наших дружніх регіонів.

Про Закарпаття, потенціал та можливості цього регіону для України й світу загалом йшлося під час форумів ідей та рішень «Re:Open Zakarpattia» у листопаді 2021 та 2022 років. Це спецпроект «Європейської правди» та Інституту центральноевропейської стратегії за підтримки Агентства США з міжнародного розвитку (USAID), який має на меті привернути увагу до унікального мультикультурного регіону України, її західного фронтиру, адже сусідство одночасно з чотирма державами-членами ЄС та НАТО – Румунією, Угорщиною, Словаччиною та Польщею – створює для Закарпаття можливості, від яких виграє вся Україна. Двічі прем'єр-міністр Литви, а сьогодні авторитетний депутат Європарламенту Андрюс Кубілюс, зокрема підкреслив під час свого виступу, що Україні варто скористати-

ся історичними та культурними зв'язками таких регіонів, як Закарпаття для створення політичної Карпатської коаліції країн-сусідів, які б стали не просто друзями чи адвокатами України в ЄС, а й і лобістами її вступу як до Європейського Союзу, так і до НАТО [13]. На нашу думку, наявні всі передумови для того, щоб спробувати втілити таку коаліцію в Україні – саме на Закарпатті, оскільки Закарпатська область бере активну участь у транскордонному співробітництві.

Військові дії Росії проти України також лише зміцнили партнерські відносини Закарпаття із дружніми регіонами. Російську агресію в Україні засудив весь світ. Регіони всебічно і послідовно допомагають Україні у протистоянні російській агресії. У перші ж дні війни українським біженцям було дозволено перетинати кордон навіть без документів, українців, які рятувалися від війни, зустрічали як добрих друзів або близьких родичів, ділилися дахом над головою, їжею, грошима. Дружні країни поставляють Україні летальну зброю, боеприпаси, стрілецьку зброю, запчастини для військового обладнання, а також паливні матеріали. Також до України постійно спрямовується велика кількість гуманітарної допомоги, що так необхідна в цей час.

Висновки. Україна обрала європейський шлях розвитку, отримала статус кандидата у члени Європейського Союзу. Найголовніше її завдання на сучасному етапі – імплементувати європейські цінності в життя українського суспільства.

Закарпаття відіграє важливу роль в імплементації української політики європейської інтеграції. Цей регіон лише упродовж ХХ століття перебував у складі Австро-Угорської монархії, Чехословаччини та Угорщини. Закарпатська область має державний кордон відразу з 4-ма країнами ЄС і НАТО, а завдяки історичній поліетнічності є ідеальним місцем для міжкультурного діалогу та згуртованості, тому транскордонне співробітництво в прикордонних регіонах є одним із важливих напрямів європейської інтеграції, що здійснюється на регіональному рівні. Найголовніші інструменти такої співпраці:

1. Карпатський регіон створено ще в 1993 році. Він є своєрідним експериментом єврорегіоналізації, у якому об'єднані зусилля регіонів країн Центральної Європи для посилення багатосторонніх відносин у різних сферах і проведення проєвропейської політики. Зараз асоціація покликана стати дієвим інструментом європейської інтеграції України.

2. СЕЗ «Закарпаття» може стати каталізатором економічної євроінтеграції нашої країни. Але найперше потрібно повернути довіру інвесторів, які повірили в Україну та інвестували в українську економіку.

3. Закарпаттю у процесі імплементації української політики європейської інтеграції важливо запозичати досвід дружніх регіонів-партнерів, використовувати можливості транскордонної співпраці для вирішення спільних проблем у процесі вступу до Європейського Союзу. Передусім це проблеми підвищення життєвого рівня населення прикордонних територій, розбудови комунікаційної інфраструктури, охорони довкілля, взаємодопомоги у випадках катастроф та ліквідації наслідків стихійного

лиха, співробітництва у сфері економіки, освіти, охорони здоров'я, культури тощо. Особливий акцент треба зосередити на процедурах отримання фінансової допомоги за ініціативами ЄС, національних та регіональних програм (на прикладі ЄОТС «ТИСА»).

Регіони-партнери Закарпаття визнають великий потенціал розвитку України, який можна реалізувати завдяки реформам, які підтримує Європейський Союз.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Проект Плану відновлення України Матеріали робочої групи «Європейська інтеграція»/ Національна рада з відновлення України від наслідків війни. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/european-integration.pdf>
2. Сахань О.М. До проблеми імплементації європейських цінностей в українському просторі // Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. 2018. №4 (39). 142 с.
3. Історія, що об'єднує. Нариси новітнього транскордонного співробітництва у Карпатському регіоні: монографія. Ужгород: ДВНЗ «УжНУ», 2017. 456 с.
4. Приходько В.П., Бобрик В.О. Розвиток міжнародного співробітництва у стратегічних перспективах сталого просторового розвитку Карпатського євро регіону // Агросвіт, №24, 2020.
5. Химинець В. В., Головка А. А., Мірус О. І. Транскордонне співробітництво як інструмент місцевого та регіонального розвитку: аналіт. доп. Київ : НІСД, 2021. 47 с.
6. Панов В. О. Проблема створення спеціальних (вільних) економічних зон в економічній історії Закарпаття 1990-х рр. // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Історія». 2016. Вип. 2 (35). Ужгород. С.20-25
7. Закарпатське інвестиційне диво, про яке мало хто знає. Як у найзахідніший регіон України прийшли світові корпорації та змінили його назавжди. URL: <https://varosh.com.ua/projects/zakarpatske-investycijne-dyvo-pro-yake-malo-hto-znaye/>
8. Про досвід впровадження СЕЗ на Закарпатті. URL: <https://www.industry4ukraine.net/publications/shhodo-vidnovlennya-sez-zakarpattya/>
9. Рішення Закарпатської обласної ради. URL: https://zakarpad-rada.gov.ua/docs/rishennya/8/1_sesion_3/rish_55.pdf
10. Єгорова О. Політичні аспекти застосування спеціальних правових режимів економічної діяльності в Україні // Науковий вісник УжНУ. Серія: Політологія. Філософія. Соціологія. 2008. Вип. 9. С. 273-278.
11. Єгорова О. Спеціальні економічні зони України: результати, проблеми та перспективи // Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер. : економічні науки. 2014. Вип. 5(1). С. 168-174.
12. В ЄС і НАТО через Закарпаття: що може і має бути зроблено на регіональному рівні. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/project/2021/zakarpattia/article4.html>
13. Рішення Закарпатської обласної ради. URL: https://zakarpad-rada.gov.ua/docs/rishennya/8/1_sesion_3/rish_55.pdf
14. Артёмов І. В.. Актуальні проблеми зовнішньої політики України: навчальний посібник. Ужгород, 2021.676 с.

15. На Закарпатті на засіданні профільного парламентського Комітету говорили про розбудову кордону і прикордонної інфраструктури. URL: <https://zakarpatt-rada.gov.ua/na-zakarpatti-na-zasidanni-profilnoho-parlamentskoho-komitetu-hovoryly-pro-rozbudovu-kordonu-i-trykordonnoi-infrastruktury/>
16. Про затвердження Державної програми розвитку транскордонного співробітництва на 2021-2027 роки. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnoyi-programi-rozvitku-transkordonnogo-s140421>
17. Рішення Закарпатської обласної ради. URL: https://zakarpatt-rada.gov.ua/docs/rishennya/8/3_sesion_1/rish_279.pdf
18. Євчак Ю.Б., Зарді А та ін. Транскордонне співробітництво: правові основи та успішні практики: посібник / за заг. ред. В.А. Устименка. К., 2020. – 152 с.
19. Бенчак О. Виміри кордонів і транскордонних взаємодій у соціологічному дискурсі: монографія. Ужгород: РІК-У, 2022. 184.с

REFERENCES

1. Proyeckt Planu vidnovlennya Ukrayiny Materialy robochoyi hrupy «Yevropeys'ka intehratsiya» [Draft Plan for the Recovery of Ukraine Materials of the Working Group “European Integration”]. *www.kmu.gov.ua*. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/european-integration.pdf> [in Ukrainian].
2. Sakhan, O.M. (2018). Do problemy implementatsiyi yevropeys'kykh tsinnostey v ukrayins'komu prostori [To the problem of implementation of European values in the Ukrainian space]. *Visnyk Natsional'noho yurydychnoho universytetu imeni Yaroslava Mudroho - Bulletin of Yaroslav the Wise National University of Law*, 4 (39). 142 [in Ukrainian].
3. Istoriya, shcho ob'yednuye. Narysy novitn'oho transkordonnoho spivrobitnytstva u Karpat-s'komu rehioni [A story that unites. Essays on the latest cross-border cooperation in the Carpathian region]. Uzhhorod: DVNZ «UzhNU», 2017. 456 p. [in Ukrainian].
4. Prykhodko, V.P., & Bobryk V.O. (2020). Rozvytok mizhnarodnoho spivrobitnytstva u stratehichnykh perspektyvakh staloho prostorovoho rozvytku Karpat-s'koho yevrorehionu [Development of international cooperation in strategic perspectives of sustainable spatial development of the Carpathian Euroregion]. *Ahrosvit – Agrosvit*, 24 [in Ukrainian].
5. Khymynets, V.V., Golovka, A.A., & Mirus, O.I. (2021). Transkordonne spivrobitnytstvo yak instrument mistsevoho ta rehional'noho rozvytku [Cross-border cooperation as a tool of local and regional development]. Kyiv: NISD. 47 p. [in Ukrainian].
6. Panov, V. O. (2016). Problema stvorennya spetsial'nykh (vil'nykh) ekonomichnykh zon v ekonomichniy istoriyi Zakarpattya 1990- rr. [The problem of creating special (free) economic zones in the economic history of Transcarpathia in the 1990s]. *Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho universytetu. Seriya «Istoriya» - Scientific Bulletin of Uzhgorod University. “History” series*, 2 (35), 20-25. Uzhhorod [in Ukrainian].
7. Zakarpatske investytsiynе dyvo, pro yake malo khto znaye. Yak u nayzakhidnishyy rehion Ukrayiny pryshly svitovi korporatsiyi ta zminyly yoho nazavzhdy [A Transcarpathian investment miracle that few people know about. How global corporations came to the westernmost region of Ukraine and changed it forever]. *varosh*.

- com.ua*. Retrieved from <https://varosh.com.ua/projects/zakarpatske-investycijne-dyvo-pro-yake-malo-hto-znaye/> [in Ukrainian].
8. Pro dosvid vprovadzhennya SEZ na Zakarpatti [About the experience of SEZ implementation in Transcarpathia]. *www.industry4ukraine.net*. Retrieved from <https://www.industry4ukraine.net/publications/shhodo-vidnovlennya-sez-zakarpattya/> [in Ukrainian].
 9. Rishennya Zakarpat-s'koyi oblasnoyi rady [Decision of the Transcarpathian Regional Council]. *zakarpat-rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakarpat-rada.gov.ua/docs/rishennya/8/1_session_3/rish_55.pdf [in Ukrainian].
 10. Yehorova, O. (2008). Politychni aspekty zastosuvannya spetsial'nykh pravovykh rezhyziv ekonomichnoyi diyal'nosti v Ukrayini [Political aspects of the application of special legal regimes of economic activity in Ukraine]. *Naukovyy visnyk UzhNU. Seriya: Politolohiya. Filosofiya. Sotsiolohiya - Naukovy visnyk UzhNU. Series: Political science. Philosophy. Sociology*, 9, 273-278 [in Ukrainian].
 11. Yehorova, O. (2014). Spetsial'ni ekonomichni zony Ukrayiny: rezul'taty, problemy ta perspektyvy [Special economic zones of Ukraine: results, problems and prospects]. *Naukovyy visnyk Khersons'koho derzhavnogo universytetu. Ser. : ekonomichni nauky - Ser. : economic sciences*, 5(1), 168-174 [in Ukrainian].
 12. V YES i NATO cherez Zakarpattya: shcho mozhe i maye buty зроблено na rehional'nomu rivni [In the EU and NATO through Transcarpathia: what can and should be done at the regional level]. *www.eurointegration.com.ua*. Retrieved from <https://www.eurointegration.com.ua/project/2021/zakarpattia/article4.html> [in Ukrainian].
 13. Rishennya Zakarpat-s'koyi oblasnoyi rady [Decision of the Transcarpathian Regional Council]. *zakarpat-rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakarpat-rada.gov.ua/docs/rishennya/8/1_sesion_3/rish_55.pdf [in Ukrainian].
 14. Na Zakarpatti na zasidanni profil'noho parlament-s'koho Komitetu hovoryly pro rozbudovu kordonu i prykordonnoyi infrastruktury [In Transcarpathia, at a meeting of the specialized parliamentary committee, they talked about the development of the border and border infrastructure]. *zakarpat-rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakarpat-rada.gov.ua/na-zakarpatti-na-zasidanni-profilnoho-parlamentskoho-komitetu-hovoryly-pro-rozbudovu-kordonu-i-prykordonnoi-infrastruktury/> [in Ukrainian].
 15. Na Zakarpatti na zasidanni profil'noho parlamentskoho Komitetu hovoryly pro rozbudovu kordonu i prykordonnoyi infrastruktury [In Transcarpathia, at a meeting of the specialized parliamentary committee, they talked about the development of the border and border infrastructure]. *zakarpat-rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakarpat-rada.gov.ua/na-zakarpatti-na-zasidanni-profilnoho-parlamentskoho-komitetu-hovoryly-pro-rozbudovu-kordonu-i-prykordonnoi-infrastruktury/> [in Ukrainian].
 16. Pro zatverdzhennya Derzhavnoyi prohramy rozvytku transkordonnoho spivrobitnytstva na 2021-2027 roky [On the approval of the State program for the development of cross-border cooperation for 2021-2027]. *www.kmu.gov.ua*. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnoyi-programi-rozvitku-transkordonnogo-s140421> [in Ukrainian].
 17. Rishennya Zakarpat-s'koyi oblasnoyi rady [Decision of the Transcarpathian Regional Council]. *zakarpat-rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakarpat-rada.gov.ua/docs/rishennya/8/3_sesion_1/rish_279.pdf [in Ukrainian].

18. Yevchak, Y.B., & Zardi, A. (2020). *Transkordonne spivrobotnytstvo: pravovi osnovy ta uspihni praktyky* [Cross-border cooperation: legal foundations and successful practices]. K. 152 p. [in Ukrainian].
19. Benchak, O. (2022). *Vymiry kordoniv i transkordonnykh vzayemodiy u sotsiologichnomu dyskursi* [Dimensions of borders and cross-border interactions in sociological discourse]. Uzhgorod: RIK-U. 184.p. [in Ukrainian].